

Staré mýty, nová fakta: České země v centru hudebního dění 15. století

Umístit české země do „centra“ evropského hudebního dění tak, jak je to formulováno v názvu prestižního pětiletého projektu „Staré mýty, nová fakta: České země v centru hudebního dění 15. století“, je provokativní myšlenka.¹ Vzhledem k hlavnímu zaměření hudebních historiků na „progresivní“ vývoj hudby po stránce stylové a technické stojí české hudební prameny pozdního středověku, které skutečně z velké části recyklují či specificky obměňují starší hudební idiomy, tradičně mimo hlavní zájem. V monografiích o středověké hudbě či hudbě rané renesance se proto Čechy zpravidla objeví (pokud vůbec) jako vpravdě okrajová oblast, která se na nějakou dobu v důsledku politických událostí oddělila od hudebního života západní Evropy a kde se hudba měla doslova zakonzervovat do jakéhosi zvláštního mikroklimatu. Česká hudební historiografie se k tomuto období staví zcela opačně: dějiny 15. století spojené s první (husitskou) reformací se obecně těší dlouhodobému zájmu českých hudebních historiků a výzkum pramenů, především pak těch, které dokumentují změny myšlení a výrazu v hudbě i s ní spojeném rituálu, je silným tématem od samého počátku oboru. Hluboce zakořeněné je chápání tohoto úseku hudebních dějin jako období „vzdoru“ vůči latinské duchovní hudbě, které vyústilo v uvedení české (husitské) liturgie a vzestupu české duchovní písně. V přehledových dějinách o české hudbě proto „dlouhé“ 15. století (cca 1400–1530) figuruje jako první vrchol dějin české hudby, ve kterém se poprvé projevila mimořádná hudební kreavita vlastní – jak mnozí, především starší, hudební historici věřili – českému národu. Oba tyto pohledy potřebují zásadní revizi. Systematické studium českých pramenů posledních tří desetiletí ukazuje, že Čechy i přes dramatické historické události nezůstaly v izolaci

1 Společný projekt MÚA AV ČR a FFUK; GAČR-EXPRO 19-28306X. Tato zpráva byla připravena v rámci řešení tohoto projektu.

od okolního hudebního vývoje. I po vytvoření české liturgie to byl latinský liturgický zpěv, který i nadále tvořil hlavní složku umělecké hudby, aniž by ovšem zůstal zkostnatělým reliktem minulosti. Nové latinské skladby a jejich obměny se objevují kontinuálně po celé 15. století v pramenech ze světských kostelů, klášterů a od poslední třetiny 15. století i z utrakvistického prostředí. Vedle toho zaznamenávají české prameny od konce 15. století pružnou recepci současných vícehlasých skladeb z hudebních center západu. Předpokladem jejich začlenění do stávajícího repertoáru musela být určitá kontinuita hudební praxe v předchozích desetiletích. Na druhou stranu je zahraničními odborníky stále podceňována role české duchovní písně 15. století, která dlouhodobě neprávem stojí ve stínu tradice německé duchovní písně uvedené do farních kostelů o století později; na rozdíl od české husitské duchovní písně je význam německého repertoáru zdůrazněn v každé příručce obecných hudebních dějin. Svou korekci si žádá také novodobá interpretace husitského období a reflexe jeho bohatého repertoáru ve skladbách 19. a 20. století. Skladatelé s oblibou sáhli k „husitským“ melodiím, aby navodili dobovou atmosféru, aniž by tušili, že se často jedná o nepřesné rekonstrukce a že se tak podílejí na vytváření novodobé fikce.

Kritický výzkum tohoto období tak stojí před celou řadou nelehkých úkolů. Předně je potřeba najít rovnováhu mezi rovinou pře- a podceňování celého období, formulovanou odlišně v pracích českých a zahraničních badatelů. Nejde tak přitom o opravu syrových faktů jako o posun optiky náhledu na takzvaný „progresivní vývoj“ hudby, který stále převládá v historických výkladech; na to, co je „pokrokové“ či „archaické“, co je v „souladu s dobou“ a jakou měrou byly tyto složky zastoupeny v hudebních repertoárech jednotlivých regionů včetně Čech. Dále je nutno zásadně revidovat názor o izolaci českého prostředí od okolního vývoje a vzít na zřetel plynulé nebo jen málo narušené pokračování hudebního života v lokalitách či prostředích (např. monastických), které stály stranou husitských bojů. Konečně si zaslouží větší pozornosti vstřebání „husitských“ či „středověkých“ motivů coby symbolů českého ducha v moderní tvorbě a způsobu, jak se tyto prvky v různých obměnách využívaly i zneužívaly v dobových propagandách a ideologiích 19. a 20. století. Velký podíl na ustálení těchto stereotypů má přitom jeden ze zakladatelů oboru muzikologie v Čechách Zdeněk Nejedlý (1878–1962). Idea výlučné role husitské hudební tradice je jednou ze základních myšlenek sledovaných v jeho trilogii o předhusitském a husitském zpěvu publikované v letech 1904–1913 a znovu v reedici (bez jediné změny) v letech 1954–1956. Tato na svou dobu monumentální práce ovlivnila několik generací historiků

a hudebních historiků a jeho pojetí i mnohé dílčí závěry jsou dodnes stále přejímány v syntetických pracích, i když se jedná o jasné omyly.²

Základní úkol projektu „Staré mýty, nová fakta“ tedy vypadá zdánlivě prostě: předložit alespoň v hrubých obrysech nový obraz hudby a hudebního života v Čechách v době dynamických politických změn a opravit alespoň ty nejkřiklavější historické omyly. Určitou korekci přitom přináší již samotný rozměr projektu. Poprvé se pozornost zaměří na celé spektrum hudebních repertoárů pěstovaných paralelně vedle sebe, nikoliv ovšem izolovaně, nýbrž ve vzájemné interakci, a na jejich návaznost na hudební vývoj v okolních zemích. Patří k nim:

- česká husitská liturgie, doložená v *Jistebnickém kancionále* a její případné dozvuky v tradici druhé poloviny 15. století;
- pozdní latinský chorál pěstovaný v církvích *sub una* i *sub utraque*, nové skladby i oživení repertoáru, který byl v předchozích obdobích vyrazen z běžného užívání;
- česká duchovní píseň coby výjimečné médium při šíření zásadních myšlenek husitské reformace;
- latinská duchovní (mimoliturgická) poezie (lejchy, latinské písně) spjatá s intelektuálním prostředím žakovským, univerzitním a klášterním;
- tzv. „archaická polyfonie“, tedy vícehlasé skladby od 14. do počátku 15. století zpívané až do 15. století ve mši;
- franko-vlámská polyfonie tradovaná v utrakvistických vzdělaných kruzích od ca 1480, s úzkým vztahem k repertoáru tradovanému v Bavorsku, Sasku či Slezsku;
- zvláštní položku tvoří zatím málo známý repertoár *cantus fractus* (rytmizovaný chorál), který představuje symbiózu chorálního jednohlasého repertoáru a vícehlasých kompozičních technik.

2 K prvnímu (zatím jedinému) kritickému zhodnocení Nejedlého *Dějin předhusitského zpěvu* viz **Hana Vlhová-Wörner**, Zdeněk Nejedlý's (1878–1962) historical narrative and ideological construction of Czech medieval music history, in: Slawomira Zeranska-Kominek (ed.), *Nationality and Universality. Music Historiographies in Central and Eastern Europe*, Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2016, s. 175–195.

Je známou vědeckou zkušeností, že náčrt velkých konceptů začíná u detailního studia a tento projekt není výjimkou. I zde je základem mravenčí sběr středověkých a novodobých historických dokladů a jejich analýza. V centru pětiletého projektu je tedy skupina pěti reprezentativních pozdně-středověkých a raně renesančních rukopisů, přičemž každý rok se tým věnuje podrobnějšímu studiu jednoho z nich. Postupně se tak dostane (či již dostal) do popředí zájmu tzv. vyšebrodský sborník z roku 1410, který obsahuje sbírku pozdního chorálního repertoáru a latinských duchovních písní (Vyšší Brod, klášterní knihovna, rkp. 42), tzv. *Vyšebrodský kancionál* z poloviny 15. století s jednohlasým a vícehlasým repertoárem rozšířeným v církvi *sub una* v polovině 15. století (Praha, Vyšehrad, kapitulní knihovna, rkp. 476), *Jistebnický kancionál* z dvacátých let 15. století (Praha, Knihovna Národního muzea, rkp. II C 7), tzv. „Speciálník pražský“ z přelomu 15. a 16. století který zahrnuje celé spektrum hudebních žánrů pěstovaných této době v utrakvistickém prostředí včetně nových kompozic českých autorů (Praha, Národní knihovna ČR, sign. 59 R 5116), a konečně Graduál z Chrudimi (Chrudim, Regionální muzeum, sign. 12580) ze třicátých let 16. století, jehož obsah představuje syntézu všech žánrů pěstovaných v Čechách v 15. století v utrakvistické církvi: latinský chorál, rytmizovaný chorál (*cantus fractus*), jednohlasé a vícehlasé písně a moteta. Paralelně s těmito předními prameny jde o systematický sběr hudebních materiálů vázaných v nejrůznějších rovinách na husitskou tematiku, slovem, hudebními motivy či ikonografií na titulních stranách: zde výzkum překračuje oblast psaných či tištěných materiálů a pracuje i se zvukovými i obrazovými záznamy (rozhlas, film, televize).

Pětiletý rozvrh umožňuje rozložit cíle projektu do několika etap a usilovat souběžně o společné týmové projekty a dílčí výstupy jednotlivých členů týmu. Prvním výsledkem společné práce bylo již v prvním roce projektu publikování projektových stránek (www.smnf.cz, anglická mutace www.smnf.cz/en), které fungují jako první veřejný informativní zdroj o projektu (rubriky „o projektu“, „náš tým“), jako platforma pro komunikaci s odbornou i laickou veřejností (rubriky „aktuality“ a „blog“) a konečně jako prostor pro publikaci materiálů k tématu (rubrika „výzkum“). Jako hlavní společná publikace je plánovaná souhrnná monografie k hudbě 15. století v Čechách a její recepci, o jejíž ukotvení se tým pokusí u některého z předních zahraničních nakladatelství. Hlavně směrem k zahraničním periodikám či souhrnným monografiím budou rovněž směřovat studie jednotlivých členů týmu. Zvýšenou pozornost pak tým věnuje – a to i na podnět recenzentů návrhu projektu – oblasti *digital humanities* a zprostředkování jednotlivých výsledků práce na této platformě,

ve formě databází a digitálních edicí. Propagace „českých témat“ a jejich pevnější umístění v mezinárodním vědeckém diskursu zůstane po celou dobu jedním z hlavních úkolů projektu. K tomuto cíli má přispět i řada mezinárodních konferencí, přednášek a pravidelná účast na především mezinárodních konferencích všech členů týmu.

BILANCE PO PRVNÍCH 18 MĚSÍCÍCH PROJEKTU

I přes zpožděné zahájení řešení projektu, způsobené složitým administrativním procesem spojeným s konečným ukotvením projektu (převzení hlavního řešitele z Etnologického ústavu AV ČR na Masarykův ústav a Archiv AV ČR) se podařilo v prvním roce naplnit všechny vytčené cíle: byly vytvořeny strukturované webové stránky, které již dnes nabízejí celou řadu příspěvků k akcím, publikacím a výzkumným sondám; v květnu 2019 proběhlo v Masarykově ústavu a Archivu veřejné kolokvium věnované Nejedlého monografiím o předhusitském a husitském zpěvu a to za hojné účasti hudebních historiků a zástupců zpřízněných oborů (historie, jazykověda, teologie);³ v listopadu 2019 se pak konala ve Vile Lanna první z řady mezinárodních konferencí, tentokrát věnované hudbě v Čechách a střední Evropě obecně kolem roku 1400. Kromě toho referovali jednotliví členové týmu na konferencích v Čechách, Rakousku, Švýcarsku, Finsku, Itálii, Chorvatsku, USA a virtuálně v Anglii. Ke konci roku 2019 se podařilo díky stabilnímu zázemí a technickému vybavení projektu dokončit dlouho očekávanou publikaci druhého svazku kritické edice *Jistebnického kancionálu* s husitskými písněmi, která byla slavnostně představena na začátku února 2020 v prostorách svatojiřského kláštera na Starém Městě v Praze.⁴ Velkou výzvou i nadále zůstává oblast *digital humanities*, kde ve sféře výzkumu hudby probíhá, stejně jako v jiných oborech,

3 Zpráva o kolokviu viz **Hana Vlhová-Wörner**, Kolokvium „Nejedlého Dějiny předhusitského a husitského zpěvu (1904–1913) ve světle současného výzkumu české středověké hudby v evropském kontextu.“ *Práce z dějin Akademie věd*, 11, 2019, č. 1, s. 84–86. Podrobné shrnutí diskusí je publikováno na webových stránkách (<http://www.smnf.cz/cs/blog/Postrehy-a-poznamky-z-kolokvia-Nejedleho-Dejiny-predhusitskeho-a-husitskeho-zpevu-19041913-ve-svetle-soucasneho-vyzkumu-ceske-stredoveke-hudby-v-evropskem-kontextu/>).

4 **Hana Vlhová-Wörner a kol.**, *Jistebnický kancionál II: Cantionale*, Chomutov 2019. Zpráva a fotogalerie je publikovaná na webových stránkách, <http://www.smnf.cz/cs/aktuality/Slavnostni-prezentace-vydani-druheho-svazku-kriticke-edice-Jistebnickeho-kancionalu/>).

razantní vývoj metodologií databázových struktur a jejich vizualizací, stejně jako plně digitálních či hybridních edic. S cílem lepší orientace v současném dění uspořádal projekt (za další podpory Strategii AV ČR) v první polovině tohoto roku (2020) již dva úspěšné semináře k tomuto tématu. Po prvním březnovém semináři vedeném odborníky z University of Waterloo a Dalhousie University (Kanada)⁵ přešel druhý (červnový) seminář vedený odborníky z Portugalska (NOVA Univerzidade, Lisabon) a Kanady (Mc Gill University) vzhledem k razantnímu omezení větších akcí a pohybu během pandemie do virtuálního prostředí a přilákal nečekaně na pět desítek účastníků z pěti kontinentů (Evropa, Asie, Severní Amerika, Jižní Amerika, Austrálie). Kritická situace tak paradoxně přispěla k nečekaná propagaci a zviditelnění projektu na mezinárodní úrovni a k navázání cenných kontaktů.

Úspěch tohoto ambiciózního projektu je závislý na angažovanosti každého člena týmu (k 1. červenci 2020 tým sestával z pěti odborníků z oboru muzikologie, jednoho odborníka na *digital humanities* a dvou doktorandek; kromě toho tým v současné době zaměstnává osm vysokoškolských studentů pro rešeršní práce), stejně důležité je však také vědecké propojení s příbuznými týmy a institucemi. Jako velmi šťastné se ukázalo ukotvení projektu na Masarykově ústavu a Archivu AV ČR, kde členové úzce spolupracují s odborníky z Oddělení pro soupis a studium rukopisů a s Oddělením moderních sociálních a kulturních dějin; kromě toho již bylo možno využít zatím stále málo probádaných materiálů z Archivu Zdeňka Nejedlého, který tento ústav spravuje. Akce naplánované na rok 2020 ve spolupráci s Masarykovou univerzitou v Brně a s Ústavem pro dějiny umění AV ČR (oddělení Muzikologie a Středověku) sice musely být zrušeny, počítá se ale s jejich uskutečnění v některém z dalších let.

Hana Vlhová-Wörner

5 Zpráva a fotodokumentace je k nalezení na webových stránkách: <http://www.smnf.cz/cs/aktuality/Probhl-prvni-seminar-z-cyklu-Digital-Humanities-in-Early-Music-Research/>.